

บทที่ 2

การตรวจเอกสาร

ในการวิจัยเรื่องการมีส่วนร่วมในการพัฒนาพื้นที่พุ่มห้วยป่าข้าวหลาม ในบ้านป่าข้าวหลาม ตำบลกุดช้าง อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ผู้วิจัยได้ทำการค้นคว้าหลักแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นแนวทางประกอบการวิจัยดังนี้

1. แนวคิดทฤษฎีการพัฒนาพื้นที่พุ่มป่าไม้ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ
2. แนวคิดทฤษฎีการพัฒนา อันเนื่องมาจากพระราชดำริเกี่ยวกับฝ่ายชลอน้ำ
3. แนวคิดทั่วไปเกี่ยวกับฝ่ายต้นน้ำลำธาร
4. แนวคิดทฤษฎีการมีส่วนร่วม

แนวคิดทฤษฎีการพัฒนาพื้นที่พุ่มป่าไม้

อันเนื่องมาจากพระราชดำริ

ป่าไม้ของประเทศไทยถูกทำลายลงอย่างรวดเร็วตามแรงหนุนเนื่องของประชากรที่เพิ่มขึ้นผนวกกับพลังดันทางเศรษฐกิจระบบทุนนิยมเสรีที่มุ่งค้าขาย โดยใช้ป่าเป็นตัวยุทธเชิงพาณิชย์

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงปัญหาดังกล่าวยิ่งนัก โดยเฉพาะเรื่องป่าไม้เป็นสิ่งที่พระองค์ทรงห่วงใยเป็นอย่างมาก ตั้งแต่เริ่มเสด็จเถลิงถวัลย์สิริราชสมบัติเป็นต้นมา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงเริ่มทดลองปลูกต้นยางด้วยพระองค์เอง โดยทรงเพาะเมล็ดยางในกระถางบนพระตำหนักเปี่ยมสุขพระราชไกลกังวล และได้ทรงปลูกต้นยางนั้นในแปลงป่าไม้ทดลองในบริเวณแปลงทดลองปลูกต้นยางนาพร้อมข้าราชการบริพาร เมื่อวันที่ 28 กรกฎาคม พ.ศ. 2504 จำนวน 1,250 ต้น

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงคิดค้นนานาวิธีที่จะอนุรักษ์ป่าไม้ให้ยั่งยืนดังนี้

ทรงสร้างความตระหนักให้มีความรักป่าไม้ด้วยจิตสำนึกร่วมกัน (Awareness and sharing Participation) มากกว่าวิธีการใช้อำนาจบังคับ ณ หน่วยงานพัฒนาต้นน้ำทุ่งจ้อ ในปี พ.ศ. 2519 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานพระราชดำริให้มีการปลูกต้นไม้ 3 ชนิดที่แตกต่างกัน คือ ไม้ผล ไม้โตเร็ว และไม้เศรษฐกิจ เพื่อจะทำให้เกิดป่าไม้ผสมผสานและสร้างความสมดุลแก่ธรรมชาติอย่างยั่งยืน สามารถตอบสนองความต้องการของรัฐและวิถีประชาในชุมชน

ประชากรสำคัญนั้นมีพระราชดำริที่ยึดเป็นทฤษฎีการพัฒนาป่าไม้โดยปลูกฝังจิตสำนึกแก่ประชาชนว่า

“...เจ้าหน้าที่ป่าไม้ ควรจะปลูกต้นไม้ลงในใจคนเสียก่อน แล้วคนเหล่านั้นก็จะพากันปลูกต้นไม้ลงบนแผ่นดินและรักษาต้นไม้ด้วยตนเอง...” นับเป็นทฤษฎีที่เป็นปรัชญาในด้านการพัฒนาป่าไม้ที่ยิ่งใหญ่

ทฤษฎีการปลูกป่าโดยไม่ต้องปลูกตามหลักการฟื้นฟูสภาพป่าด้วย วัฏจักรธรรมชาติ (Natural Reforestation) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงห่วงใยในปริมาณป่าไม้ลดลงเป็นอย่างมาก จึงทรงพยายามค้นหาวิธีนานาประการที่จะเพิ่มปริมาณของป่าไม้ในประเทศไทยให้เพิ่มมากขึ้นอย่างมั่นคงและถาวร โดยมีวิธีการที่เรียบง่ายและประหยัดในการดำเนินงาน ตลอดจนเป็นการส่งเสริมระบบวงจรป่าไม้ในลักษณะอันเป็นธรรมชาติดั้งเดิม ซึ่งได้พระราชทานพระราชดำริหลายวิธีการคือ

1. ปลูกป่าโดยไม่ต้องปลูก ด้วยวิธีการ 3 วิธีคือ

1.1 “...ถ้าเลือกได้ที่เหมาะสมแล้ว ก็ทิ้งป่านั้นไว้ตรงนั้น ไม่ต้องไปทำอะไรเลย ป่าจะเจริญเติบโตขึ้นเป็นป่าสมบูรณ์โดยไม่ต้องไปปลูกเลยสักต้นเดียว...”

1.2 “...ไม่ไปรบกวนป่าหรือตอแยะต้นไม้เพียงคุ้มครองให้ขึ้นเองได้เท่านั้น...”

1.3 “...ในสภาพป่าเต็งรัง ป่าเสื่อมโทรมไม่ต้องทำอะไรเพราะตอไม้ก็จะแตกกิ่งออกมาอีกถึงแม้ต้นไม้สวยแต่ก็เป็นต้นไม้ใหญ่ได้...”

2. ปลูกป่าในที่สูง ทรงแนะนำวิธีการ ดังนี้

“...ใช้ไม้จำพวกที่มีเมล็ดทั้งหลายขึ้นไปปลูกบนยอดที่สูง เมื่อโตแล้วออกฝักออกเมล็ดก็จะลอยตกลงมาแล้วงอกเองในที่ต่ำต่อไป เป็นการขยายพันธุ์โดยธรรมชาติ...”

3. ปลูกป่าต้นน้ำลำธาร หรือ การปลูกป่าธรรมชาติ ทรงเสนอแนวทางปฏิบัติว่า

3.1 ปลูกต้นไม้ที่ขึ้นอยู่เดิม คือ “...ศึกษาดูก่อนว่าพืชพันธุ์ไม้ดั้งเดิมมีอะไรบ้างแล้วปลูกแซมตามรายการชนิดต้นไม้ที่ได้ศึกษามาได้...”

3.2 งดปลูกไม้ผิดแผกจากถิ่นเดิม คือ “...ไม่ควรนำไม้แปลกปลอมต่างพันธุ์ต่างถิ่นเข้ามาปลูกโดยยังไม่ได้ศึกษาอย่างแน่ชัดเสียก่อน...”

4. การปลูกป่าทดแทน

การปลูกป่าทดแทนเป็นแนวทฤษฎีการพัฒนาป่าไม้อันเนื่องมาจากพระราชดำริที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานมรรควิธีในการปลูกป่าทดแทน เพื่อคืนธรรมชาติสู่แผ่นดินด้วยวิถีทางแบบผสมผสานกันในเชิงปฏิบัติดังพระราชดำริความตอนหนึ่งว่า “...การปลูกป่าทดแทนจะต้องทำอย่างมีแผนโดยการดำเนินการไปพร้อมกับการพัฒนาชาวเขาในการนี้เจ้าหน้าที่ป่า

ไม้ ชลประทาน และฝ่ายเกษตรจะต้องร่วมมือกันสำรวจต้นน้ำในบริเวณพื้นที่รับผิดชอบ เพื่อวางแผนปรับปรุงต้นน้ำและพัฒนาอาชีพได้อย่างถูกต้อง...

วิธีการปลูกป่าทดแทน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานคำแนะนำให้มีการปลูกป่าทดแทนตามสภาพภูมิศาสตร์และสภาวะแวดล้อมของพื้นที่ที่เหมาะสมกล่าวคือ

4.1 ปลูกป่าทดแทนในพื้นที่ป่าไม้ถูกบุกรุกแผ้วถางและพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม

“...การปลูกป่าทดแทนในพื้นที่เสื่อมโทรม หรือพื้นที่ต้นน้ำลำธารที่ถูกบุกรุกแผ้วถางจนเป็นภูเขาหัวโล้น แล้วจำเป็นต้องปลูกป่าทดแทนเร่งด่วนนั้นควรจะทดลองปลูกต้นไม้ชนิดโตเร็วคลุมแนวร่องน้ำเสียก่อน เพื่อทำให้ความชุ่มชื้นค่อยๆ ทวีขึ้นแผ่ขยายออกไปทั้งสองร่องน้ำ ซึ่งจะทำให้ต้นไม้งอกงามและมีสวนช่วยป้องกันไฟป่า เพราะไฟจะเกิดง่ายหากป่าขาดความชุ่มชื้นในปีต่อไปก็ให้ปลูกต้นไม้ในพื้นที่ถัดขึ้นไป ความชุ่มชื้นก็จะแผ่ขยายกว้างต่อไปอีก ต้นไม้จะงอกงามติดตลอดทั้งปี...”

4.2 การปลูกป่าทดแทนตามไหล่เขา

“...จะต้องปลูกต้นไม้หลายชนิด เพื่อให้ได้ประโยชน์เนกประสงค์ คือ มีทั้งไม้ผล ไม้สำหรับก่อสร้าง และไม้สำหรับทำฟืน ซึ่งเกษตรกรจำเป็นต้องใช้เป็นประจำ ซึ่งเมื่อตัดไม้ใช้แล้ว ก็ปลูกทดแทนหมุนเวียนทันที...”

4.3 การปลูกทดแทนบริเวณต้นน้ำบนยอดเขาและเนินสูง

“...ต้องมีการปลูกป่าโดยไม้ยืนต้นและปลูกไม้พุ่ม ซึ่งไม้พุ่มนั้นราษฎรสามารถตัดไปใช้ได้แต่ต้องมีการปลูกทดแทนเป็นระยะ ส่วนไม้ยืนต้นจะช่วยให้อากาศมีความชุ่มชื้น ซึ่งเป็นขั้นตอนหนึ่งระบบการให้ฝนแบบธรรมชาติ ทั้งยังช่วยยึดดินบนเขาไม่ให้พังทลายเมื่อเกิดฝนตกอีกด้วย...”

4.4 ให้มีการปลูกป่าที่ยอดเขา เนื่องจากสภาพป่าที่บนเขาทรุดโทรม ซึ่งจะมีผลกระทบต่อลุ่มน้ำตอนล่าง และคัดเลือกพันธุ์ไม้ที่มีเมล็ดเป็นฝักเพื่อให้เป็นกระบวนการธรรมชาติปลูกต่อไปจนถึงตีนเขา

4.5 ปลูกป่าบริเวณอ่างน้ำ หรือเหนืออ่างเก็บน้ำที่ไม่มี ความชุ่มชื้นยาวนานพอ

4.6 ปลูกป่าเพื่อพัฒนาลุ่มน้ำและแหล่งน้ำให้มีน้ำสะอาดบริโภค

4.7 ปลูกป่าให้ราษฎรมีรายได้เพิ่มขึ้น โดยให้ราษฎรในท้องถิ่นนั้นๆ เข้ามามีส่วนร่วมในการปลูกและดูแลรักษาต้นไม้ให้เจริญเติบโต นอกจากนี้ยังเป็นการปลูกฝังจิตสำนึกให้ราษฎรเห็นความสำคัญของการปลูกป่า

4.8 ปลุกป่าเสริมธรรมชาติ เพื่อเป็นการเพิ่มที่อยู่อาศัยแก่สัตว์ป่า

5. การปลุกป่า 3 อย่าง ได้ประโยชน์ 4 อย่าง : การรู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติด้วย พระปรีชาญาณอย่างชาญฉลาดให้เกิดประโยชน์แก่ปวงชนมากที่สุดยาวนานที่สุดและทั่วถึงกัน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เสด็จนำการปลุกป่าในเชิงผสมผสาน ทั้งด้านเกษตร วนศาสตร์ และเศรษฐกิจสังคมไว้เป็นมรรควิธีปลุกป่าแบบเบ็ดเสร็จนั้นไว้ด้วยลักษณะทั่วไปของป่า 3 อย่าง

พระราชดำริปลุกป่า 3 อย่างนั้น มีพระราชดำรัส ความว่า

“...ป่าที่จะปลุกนั้น สมควรที่จะปลุกแบบป่าใช้ไม้หนึ่ง ป่าสำหรับใช้ผลหนึ่ง ป่าสำหรับใช้เป็นฟืนอย่างหนึ่ง อันนี้แยกออกไปเป็นกว้างๆ ใหญ่ๆ การที่จะปลุกต้นไม้สำหรับได้ประโยชน์นี้ ในคำวิเคราะห์ของกรมป่าไม้รู้สึกจะไม่ใช่ป่าไม้ เป็นสวนหรือจะเป็นสวนมากกว่า ป่าไม้ แต่ในความหมายของการช่วยเหลือเพื่อค้ำน้ำลำธารนั้น ป่าไม้เช่นนี้จะเป็นสวนผลไม้ก็ตาม หรือเป็นสวนไม้ฟืนก็ตามนั้นแหละเป็นป่าไม้ที่ถูกต้อง เพราะทำหน้าที่เป็นป่าคือ เป็นต้นไม้และทำหน้าที่เป็นทรัพยากรในด้านสำหรับให้ผลที่มาเป็นประโยชน์แก่ประชาชนได้...”

ประโยชน์ที่ได้รับ

ในการปลุกป่า 3 อย่างนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระราชาริบายถึงประโยชน์ในการปลุกป่าตามพระราชดำริว่า

“...การปลุกป่า 3 อย่าง แต่ให้ประโยชน์ 4 อย่าง ซึ่งได้ไม้ผล ไม้สร้างบ้าน และไม้ฟืนนั้นสามารถให้ประโยชน์ได้ถึง 4 อย่าง คือ นอกจากประโยชน์ในตัวเองตามชื่อแล้ว ยังสามารถให้ประโยชน์อันที่ 4 ซึ่งเป็นข้อสำคัญ คือสามารถช่วยอนุรักษ์ดินและค้ำน้ำลำธารด้วย...” และได้มีพระราชดำรัสเพิ่มเติมว่า

“...การปลุกป่าถ้าจะให้ราษฎรมีประโยชน์ให้เขาอยู่ได้ ให้วิธีปลุกไม้ 3 อย่าง แต่มีประโยชน์ 4 อย่าง คือ ไม้ใช้สอย ไม้กินได้ ไม้เศรษฐกิจ โดยปลูกรองรับการชลประทาน ปลูกรับซับน้ำ และปลูกอุ้ดช่วงไหลตามร่องห้วย โดยรับฝนอย่างเดียวประโยชน์อย่างที่ 4 คือ ได้ระบบอนุรักษ์ดินและน้ำ...”

พระราชดำริเพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูป่าไม้ดำเนินการในหลายส่วนราชการ ทั้งกรมป่าไม้และศูนย์การศึกษาพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริทุกแห่ง คือการปลุกป่าใช้สอย โดยดำเนินการปลูกพันธุ์ไม้โตเร็วสำหรับตัดกิ่งมาทำฟืนเผาถ่าน ตลอดจนไม้สำหรับใช้ในการก่อสร้าง และหัตถกรรมส่วนใหญ่ได้มีการปลูกพันธุ์ไม้โตเร็วเป็นสวนป่า เช่นยูคาลิปตัส จี๋เหล็ก ประดู่ แคนกระถินยักษ์และสะเดาเป็นต้น

วิธีการปลูกป่าเพื่อทดแทนหมุนเวียน

นอกจากนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระราชดำริเพิ่มเติมเกี่ยวกับการปลูกป่าเพื่อใช้ทำฟืนว่า

“...การปลูกป่าสำหรับใช้เป็นฟืนซึ่งราษฎรจำเป็นต้องใช้เป็นประจำ ในกรณีนี้จะต้องคำนวณเนื้อที่ที่จะใช้ปลูก เปรียบเทียบกับจำนวนราษฎรตลอดจนการปลูกและตัดต้นไม้ไปใช้ จะต้องใช้ระบบหมุนเวียนและการมีการปลูกทดแทน อันจะทำให้มีไม้ฟืนสำหรับใช้ตลอด...”

พระราชดำริ “ป่าเปียก” ทฤษฎีการพัฒนาป่าไม้โดยการใช้ทรัพยากรน้ำให้เกิดประโยชน์สูงสุดในการสร้างแนวป้องกันไฟเปียก (wet Fire Break)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงคุณค่าอันอนันต์ของน้ำเป็นอย่างยิ่ง ทรงคำนึงว่าทุกสรรพสิ่งในสภาพแวดล้อมของมนุษย์นั้นจะเกื้อกูลกันและกันได้ หากรู้จักนำไปประยุกต์ใช้ให้เป็นประโยชน์ให้ได้ เฉกเช่นเดียวกับพระราชดำริ “ป่าเปียก” เพื่อป้องกันไฟไหม้ป่า นั้น จึงเป็นมรรควิธีที่ทรงคิดค้นขึ้น จากหลักการที่แสนง่ายแต่ได้ประโยชน์มหาศาล กล่าวคือ ยามที่เกิดไฟไหม้ป่าขึ้นคราใดผู้คนส่วนใหญ่ก็มักคำนึงถึงการแก้ปัญหาด้วยการระดมสรรพกำลังกันดับไฟป่าให้หมดดับอย่างรวดเร็ว แต่แนวทางป้องกันไฟป่าระยะยาวนั้นยังคลุมเครือในการวางระบบอย่างจริงจัง

พระราชดำริป่าเปียกจึงเป็นแนวพระราชดำรินึ่งที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงแนะนำให้ศูนย์การศึกษาอันเนื่องมาจากพระราชดำริทำการศึกษาทดลองจนได้รับผลสำเร็จเป็นที่น่าพอใจ

วิธีการสร้าง “ป่าเปียก” สามารถทำได้หลายวิธี

1. ทำระบบป้องกันไฟป่าด้วยใช้แนวคลองส่งน้ำและพืชชนิดต่างๆ ปลูกตามแนวคลองนี้
2. สร้างระบบการควบคุมไฟป่าด้วยแนวป้องกันไฟป่าเปียก โดยอาศัยน้ำชลประทาน และน้ำฝน
3. โดยการปลูกต้นไม้โตเร็วคลุมแนวร่องน้ำ เพื่อให้ความชุ่มชื้นค่อยๆ ทวีขึ้น และแผ่ขยายออกไปทั้งสองร่องน้ำ ซึ่งจะทำให้ต้นไม้งอกงามและมีส่วนช่วยป้องกันไฟป่าเพราะไฟป่าอาจเกิดขึ้นง่ายหากขาดความชุ่มชื้น
4. โดยการสร้างฝายชะลอความชุ่มชื้นหรือที่เรียกว่า Check Dam ขึ้น เพื่อปิดกั้นร่องน้ำหรือลำธารขนาดเล็กเป็นระยะๆ เพื่อให้เก็บกักน้ำและตะกอนดินไว้เป็นบางส่วน โดยน้ำที่เก็บไว้จะซึมเข้าไปสะสมในดิน ทำให้ความชุ่มชื้นแผ่ขยายเข้าไปทั้งสองด้านกลายเป็น “ป่าเปียก”

สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ
ห้องสมุดงานวิจัย
วันที่ 22 พ.ย. 2559
เลขทะเบียน 190767

5. โดยการสูบน้ำเข้าไปในระดับที่สูงที่สุดเท่าที่จะทำได้แล้วปล่อยน้ำลงมาที่ละน้อยให้ค่อยๆ ไหลซึมดินเพื่อช่วยเสริมการปลูกป่าบนพื้นที่สูงในรูป “ภูเขาป่า” ให้กลางเป็น “ป่าเปียก” ซึ่งสามารถป้องกันไฟป่าได้อีกด้วย

6. ปลูกต้นกล้วยในพื้นที่ที่กำหนดให้เป็นช่องว่างของป่า ประมาณ 2 เมตร หากเกิดไฟไหม้ป่าก็จะปะทะต้นกล้วยซึ่งอุ้มน้ำไว้ได้มากกว่าพืชอื่นทำให้ลดการสูญเสียน้ำลงได้มาก

พระราชดำริ “ภูเขาป่า” ทฤษฎีการพัฒนาพื้นที่ฟูป่าไม้โดยใช้ความรู้เบื้องต้นทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมาเป็นหลักการดำเนินการ

การสร้างภูเขาป่าอันเนื่องมาจากพระราชดำริเป็นมรรควิธีหนึ่งที่พระราชทานแนวคิดอันเป็นทฤษฎีการพัฒนา อันเป็นมิติใหม่แก่วงการป่าไม้ 2 ประการคือ

ประการแรก หากมีน้ำใกล้เคียงบริเวณนั้น โดยมีพระราชดำรัสว่า “...ควรสำรวจแหล่งน้ำเพื่อการพิจารณาสร้างฝายขนาดเล็กรัดกั้นร่องน้ำในเขตต้นน้ำลำธารทั้งนี้เพื่อแผ่กระจายความชุ่มชื้นออกไปให้กว้างอันจะช่วยฟื้นฟูสภาพป่าในบริเวณที่สูงให้สมบูรณ์ขึ้นบริเวณดังกล่าวจะได้กลายเป็น “ภูเขาป่า” ในอนาคตซึ่งหมายความว่ามิได้มีต้นไม้มาชนิด ซึ่งปกคลุมดินในอัตราหนาแน่นที่เหมาะสมกับลักษณะภูมิประเทศแต่ละแห่ง ต้นไม้เหล่านั้นจะมีผลช่วยรักษาระดับความชุ่มชื้นในธรรมชาติให้อยู่ในเกณฑ์ที่พอเหมาะไม่แห้งแล้งเกินไป และยังช่วยยึดผิวดินอันมีค่าไม่ให้อุกน้ำเซาะไหลลงมายังพื้นที่ราบอีกด้วย

ประการที่สอง หากไม่มีแหล่งน้ำในพื้นที่เพื่อฟื้นฟูป่าไม้ในบริเวณภูเขาเสื่อมโทรม มีพระราชดำรัสว่า “...ให้พิจารณาส่งน้ำขึ้นไปยังจุดที่สูงที่สุดเท่าที่จะดำเนินการได้ ทั้งนี้เพื่อให้สามารถจ่ายน้ำลงไปหล่อเลี้ยงกล้าไม้อ่อนที่ปลูกทดแทนไว้บนภูเขาได้ตลอดเวลา โดยเฉพาะในช่วงฤดูแล้งซึ่งกล้าไม้มักมีอัตราการสูญเสียค่อนข้างสูง เมื่อกล้าไม้เจริญเติบโตพอสมควรจนสามารถทนทานต่อภาวะแห้งแล้งได้แล้วในอนาคตภูเขาในบริเวณดังกล่าวก็จะคืนสภาพเดิมเป็นภูเขาป่าที่จะพอมีความชุ่มชื้นพอสมควร ตลอดจนจะช่วยฟื้นฟูสภาพสิ่งแวดล้อมในตอนล่างไม้ให้กลายเป็นดินแดนแห่งแล้ง...”

ซึ่งต่อมาได้พระราชทานพระราชดำรัสเพิ่มเติมว่า “...จะต้องพยายามสูบน้ำไปที่ละชั้นจนถึงระดับสูงเท่าที่จะเป็นไปได้ โดยพิจารณาใช้เครื่องสูบน้ำพลังธรรมชาติ เช่นพลังแสงอาทิตย์กับพลังลม ซึ่งมีใช้งานอยู่แล้ว ทั้งนี้เพื่อจะได้มีเปลืองเชื้อเพลิง เมื่อนำน้ำขึ้นไปพักในระดับสูงสุดได้แล้ว จะสามารถปล่อยน้ำให้ค่อยๆ ไหลซึมลงมา เพื่อช่วยเร่งรัดการปลูกป่าไม้ที่มีทั้งพันธุ์ไม้ป้องกันกับไม้โตเร็ว นอกจากนี้ยังจะแปรสภาพโครงการภูเขาป่า ให้เป็นป่าเปียกซึ่งสามารถป้องกันไฟป่าได้อีกด้วย...”

ภูเขาป่าที่เขียวจีจากแนวพระราชดำรินี้สามารถพบเห็นและเข้าศึกษาวิธีการอนุรักษ์และพัฒนาป่าไม้ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เนิบให้ศูนย์การศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริหลายแห่งด้วยกัน โดยเฉพาะที่เด่นชัด คือศูนย์การศึกษาพัฒนาห้วยทรายอันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอชะอำ จังหวัดเพชรบุรี

แนวคิดทฤษฎีการพัฒนา อันเนื่องมาจากพระราชดำริ เกี่ยวกับฝ่ายชะลอน้ำ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสนพระราชหฤทัยเกี่ยวกับการพัฒนาแหล่งน้ำเป็นอย่างมาก ทรงตระหนักถึงความสำคัญของน้ำต่อความอยู่รอดของชีวิตทั้งมนุษย์ สัตว์ และพืชโดยเหตุที่น้ำนั้นเป็นองค์ประกอบของชีวิต ถ้าไม่มีน้ำชีวิตก็ไม่สามารถอยู่รอดได้ ดังพระราชดำรัส ๘ พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน เมื่อวันที่ 17 มีนาคม พุทธศักราช 2529 ความตอนหนึ่งว่า

“...หลักสำคัญว่าต้องมีน้ำบริโภค น้ำใช้ น้ำเพื่อการเพาะปลูกเพราะว่าชีวิตอยู่ที่นั่น ถ้ามีน้ำคนอยู่ได้ถ้าไม่มีน้ำคนอยู่ไม่ได้ ไม่มีไฟฟ้าคนอยู่ได้ แต่ถ้ามีไฟฟ้าไม่มีน้ำคนอยู่ไม่ได้...” เพียงพอในฤดูแล้งนอกจากนั้นหลายท้องที่ยังเกิดภาวะน้ำท่วมทำความเสียหายให้แก่พืชผลและทรัพย์สินเป็นประจำในฤดูฝน รวมทั้งการเกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมทำให้คุณภาพน้ำตามแหล่งชุมชนในเมืองใหญ่ๆ เน่าเสียไปจนไม่อาจใช้ประโยชน์ได้ ซึ่งสภาพปัญหาเกี่ยวกับ “น้ำ” ดังกล่าว

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทราบปัญหาความเดือดร้อนของประชาชนส่วนใหญ่ที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ซึ่งมีขาดแคลนน้ำเพาะปลูกพืชและไม่มีน้ำอุปโภคบริโภคอย่าง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงห่วงใยทรงสนพระราชหฤทัยในการพัฒนาและจัดการทรัพยากรน้ำ ได้พระราชทานพระราชดำริเป็นหลักและวิธีการดำเนินงานสำคัญๆ คือ

1. การพัฒนาแหล่งน้ำจะเป็นรูปแบบใด ทรงพิจารณาวางโครงการด้วยแผนที่อย่างเชี่ยวชาญโดยต้องเหมาะสมกับรายละเอียดสภาพภูมิประเทศเสมอ
2. การพิจารณาโครงการการพัฒนาแหล่งน้ำต้องเหมาะสมกับสภาพแหล่งน้ำธรรมชาติ ที่มีในแต่ละท้องถิ่นเสมอ
3. พิจารณาถึงความเหมาะสมในด้านเศรษฐกิจและสังคมของท้องถิ่น ทรงเน้นการช่วยเหลือชาวบ้านชาวไร่ในท้องถิ่นทุรกันดาร และเร่งเป็นลำดับแรก หลีกเลี่ยงการเข้าไปสร้างปัญหาความเดือดร้อนให้กับคนอีกกลุ่มหนึ่ง ไม่ว่าประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจเกี่ยวกับการลงทุนนั้น จะมีความเหมาะสมเพียงใดก็ตาม ด้วยเหตุนี้การทำโครงการการพัฒนาแหล่งน้ำทุกแห่ง

จึงมีแนวพระราชดำริว่าราษฎรในหมู่บ้านซึ่งได้รับผลประโยชน์ตามความเหมาะสม เพื่อทางราชการจะสามารถเข้าไปใช้ที่ดินทำการก่อสร้างได้ซึ่งเป็นพระบรมราโชบายที่มุ่งหวังให้ราษฎรเข้ามามีส่วนร่วม และช่วยเหลือเกื้อกูลกันภายในชุมชนของตนเองและมีความหวงแหนที่จะต้องดูแลบำรุงรักษาสิ่งก่อสร้างนั้นต่อไปด้วย

โครงการพัฒนาแหล่งน้ำอันเนื่องมาจากพระราชดำริ มีจุดมุ่งหมายเพื่อช่วยแก้ปัญหาหรือบรรเทาความเดือดร้อนเกี่ยวกับน้ำ จนสามารถสนองความต้องการพื้นฐานของราษฎรได้เป็นหลัก โดยแบ่งเป็น 5 ประเภท ดังนี้

1. การพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเพาะปลูกและอุปโภคบริโภค ได้แก่ การทำฝนเทียมหรือฝนหลวง โครงการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำและฝายทดน้ำ งานขุดลอกหนองบึงและงานสระเก็บน้ำ

2. การป้องกันและบรรเทาปัญหาอุทกภัย ได้แก่ การก่อสร้างคันกันน้ำและคลองผันน้ำ การปรับปรุงสภาพลำน้ำ การระบายน้ำออกจากพื้นที่ลุ่ม และโครงการแก้มลิง

3. การแก้ไขปัญหาคูณภาพน้ำ ได้แก่ การแก้ไขปัญหาน้ำเค็ม รุกล้ำลำน้ำ ทำความเสียหายให้พื้นที่เพาะปลูก การใช้คุณภาพน้ำดีช่วยบรรเทาน้ำเน่าเสียในลำคลองในพื้นที่กรุงเทพมหานคร การบำบัดน้ำเน่าเสียด้วยผักตบชวาและโดยวิธีการเติมอากาศ และโครงการศึกษาวิจัยและพัฒนาสิ่งแวดล้อมแหลมผักเบี้ย จังหวัดเพชรบุรี

4. โครงการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการอนุรักษ์ต้นน้ำลำธาร โดยการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร หรือฝายชะลอความชุ่มชื้น (Check Dam)

5. โครงการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการผลิตไฟฟ้าพลังน้ำ

การดำเนินโครงการพัฒนาแหล่งน้ำอันเนื่องมาจากพระราชดำริส่วนใหญ่ มีวัตถุประสงค์เพื่อการเกษตรและอุปโภคบริโภคเป็นสำคัญ แต่มีหลายโครงการที่มีวัตถุประสงค์หลาย ๆ อย่าง ไปพร้อมกันเพื่อให้การใช้น้ำอย่างคุ้มค่า และเกิดประโยชน์สูงสุด เช่น โครงการเขื่อนป่าสักชลสิทธิ์โครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังอันเนื่องมาจากพระราชดำริ โครงการเขื่อนขุนด่านปราการชล เป็นต้น ซึ่งโครงการพัฒนาเหล่านี้สามารถก่อให้เกิดประโยชน์แก่ประชาชนจากสภาพยากจนแร้นแค้นให้อยู่ในฐานะ “พอมีพอกิน” จนถึงขั้น “มีกินมีใช้” และ “เหลือกินเหลือใช้” ในที่สุด ซึ่งส่งผลประโยชน์ต่อประเทศชาติเป็นส่วนรวมสรุปได้ดังนี้

1. ช่วยให้พื้นที่การเกษตรมีน้ำอุดมสมบูรณ์ สามารถทำการเพาะปลูกได้ตลอดปี โดยหลายพื้นที่สามารถทำการเพาะปลูกได้มากกว่า 1 ครั้งต่อปี ทำให้ได้ผลผลิตมากขึ้น เป็นการช่วยให้ราษฎรมีรายได้เพิ่มขึ้น

2. ช่วยบรรเทาอุทกภัยและแก้ไขปัญหาน้ำท่วมขังในพื้นที่เกษตรกรรมและในเขตชุมชนเมืองใหญ่ๆ เช่น พื้นที่ลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่าง กรุงเทพมหานครและปริมณฑล พื้นที่อำเภอภาคใหญ่ จังหวัด สงขลา และอำเภอหนองใหญ่ จังหวัดชุมพร ซึ่งช่วยลดความเสียหายต่อระบบเศรษฐกิจโดยรวมของประเทศ

3. ช่วยให้ราษฎรมีน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคที่สะอาดอย่างพอเพียงตลอดปี ส่งผลให้ราษฎรมีสุขภาพพลานามัยดีขึ้น และยังสามารถใช้เป็นแหล่งน้ำสำหรับการเลี้ยงสัตว์ด้วย

4. อ่างเก็บน้ำขนาดต่างๆ จะเป็นแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำนานาชนิดและแหล่งประมงน้ำจืดทำให้ราษฎรตามหมู่บ้านที่อยู่ใกล้เคียง สามารถมีปลาบริโภคภายในครอบครัวและทำให้มีรายได้เสริมเพิ่มขึ้น

5. โครงการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการอนุรักษ์ต้นน้ำลำธารอันเนื่องมาจากพระราชดำริ โดยการสร้างฝายกักเก็บน้ำบริเวณต้นน้ำลำธารเป็นชั้นๆ พร้อมระบบกระจายน้ำ จากฝายต่างๆ ไปสู่พื้นที่สองฝั่งของลำธารทำให้พื้นที่ชุ่มชื้นและป่าไม้ตามแนวสองฝั่งลำธารเขียวชอุ่มตลอดปีลักษณะเป็นป่าเปียกสำหรับการป้องกันไฟป่า เป็นแนวกระจายไปทั่วบริเวณพื้นที่ต้นน้ำธาร ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศมีความอุดมสมบูรณ์

6. โครงการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการผลิตไฟฟ้าพลังน้ำ เป็นการใช้พลังงานทดแทนน้ำมันเชื้อเพลิงที่มีความสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาประเทศในปัจจุบันและอนาคต

7. การพัฒนาแหล่งน้ำหลายแห่งสามารถใช้สนับสนุนภาคอุตสาหกรรมในเขตลุ่มน้ำ ส่งผลให้เศรษฐกิจในพื้นที่ขยายตัวและยังสามารถช่วยแก้ไขปัญหาคูณภาพน้ำอีกด้วย

8. เป็นแหล่งท่องเที่ยวและแหล่งพักผ่อนหย่อนใจ ซึ่งนำไปสู่การสร้างงานและสร้างรายได้ให้กับราษฎรเพิ่มขึ้น

กล่าวได้ว่างานพัฒนาแหล่งน้ำนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทำทุกอย่างทุกขั้นตอนที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตของราษฎร ดังที่นายปราโมทย์ ไม้กลัด เล่าในหนังสือประวัติศาสตร์ธุรกิจ ฉบับวันที่ 5 - 10 ตุลาคม พุทธศักราช 2538 ตอนหนึ่งว่า

“...งานของพระองค์ท่านมีตั้งแต่ ถ้าน้ำขาดแคลนก็จัดหาและเมื่อน้ำท่วมมากก็จัดการน้ำให้น้อยลง เมื่อน้ำเน่าเสียก็ต้องมีการจัดการทำงานด้านน้ำทั้งหมด ท่านจะทราบปัญหา รายละเอียด...”

ฝายต้นน้ำลำธารตามแนวพระราชดำริ

ฝายต้นน้ำลำธารหรือ Check Dam คือสิ่งก่อสร้างขวางหรือกั้นทางน้ำ ซึ่งปกติมักจะกั้นลำห้วยลำธารขนาดเล็กในบริเวณที่เป็นต้นน้ำ หรือพื้นที่ที่มีความลาดชันสูง ให้สามารถกัก

ตะกอนอยู่ได้ และหากช่วงที่น้ำไหลแรงก็สามารถชะลอการไหลของน้ำให้ช้าลง และกักเก็บตะกอนไม่ให้ไหลลงไปทับถมลำน้ำในตอนล่าง ซึ่งเป็นวิธีการอนุรักษ์ดินและน้ำได้มากวิธีการหนึ่ง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานคำอธิบายว่า การปลูกป่าทดแทนพื้นที่ป่าไม้ที่ถูกทำลายนั้น “...จะต้องสร้างฝายขนาดเล็กเพื่อหมุนน้ำส่งไปตามเหมือง ไปใช้ในพื้นที่เพาะปลูกทั้งสองด้าน ซึ่งจะให้ค่อยๆ แผ่ขยายออกไปทำความชุ่มชื้น ในบริเวณนั้นด้วย...”

รูปแบบและลักษณะ Check Dam นั้น ได้พระราชทานพระราชดำรัสว่า “...ให้พิจารณาคำเนิการสร้างฝายราคาประหยัด โดยใช้วัสดุราคาถูกลงและหาง่ายในท้องถิ่น เช่นหินทิ้งคลุมด้วย ดินขี้เถ้าปิดกั้นร่องน้ำกับลำธารขนาดเล็กเป็นระยะๆ เพื่อใช้กักเก็บน้ำและตะกอนดิน ไว้บางส่วน โดยน้ำที่กักเก็บไว้จะซึมเข้าไปในดินทำให้ความชุ่มชื้นแผ่ขยายออกไปทั้งสองข้างต่อไป จะสามารถปลูกพันธุ์ไม้ป้องกันไฟ พันธุ์ไม้โตเร็วและพันธุ์ไม้ทิ้งใบเพื่อฟื้นฟูที่ต้นน้ำลำธารให้มีสภาพเขียวชอุ่มขึ้นลำดับ...”

การก่อสร้าง Check Dam นั้น ได้พระราชทานคำริเพิ่มเติมในรายละเอียดว่า “...สำหรับ Check Dam ชนิดป้องกันไม่ให้ทรายไหลลงไปในอ่างใหญ่จะต้องทำให้ดีและลึกเพราะทรายลงมากจะกักเก็บไว้ ถ้าน้ำต้นทรายจะข้ามไปลงอ่างใหญ่ได้ ถ้าเป็น Check Dam สำหรับรักษาความชุ่มชื้นไม่จำเป็นต้องขุดลึกเพียงแต่กักน้ำให้ลงไปดิน แต่แบบกับทรายนี้จะต้องทำให้ลึกและออกแบบอย่างไรไม่ให้มีน้ำลงมาแล้วไหลทรายออกไป...”

การพิจารณาสร้างฝายชะลอความชุ่มชื้น เพื่อสร้างระบบวงจรน้ำแก่ป่าไม้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดนั้น ได้พระราชทานแนวพระราชดำริว่า

“...ให้ดำเนินการสำรวจหาทำเลสร้างฝายต้นน้ำลำธาร ในระดับที่สูงใกล้บริเวณยอดเขามากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ ลักษณะของฝายดังกล่าวจำเป็นต้องออกแบบใหม่ เพื่อให้สามารถกักเก็บน้ำไว้ได้ปริมาณน้ำหล่อเลี้ยงและประดับประคองกล้าไม้พันธุ์ที่แข็งแรงและโตเร็วที่ใช้ปลูกแซมในป่าแห้งแล้งอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง โดยการจ่ายน้ำออกไปรอบ ๆ ตัวฝายจนสามารถตั้งตัวได้...”

ประเภทของ Check Dam นั้น ทรงแยกออกเป็น 2 ประเภทดังพระราชดำรัสคือ “...Check Dam มี 2 อย่าง ชนิดที่สำหรับให้ความชุ่มชื้นรักษาความชุ่มชื้นอีกอย่างสำหรับป้องกันมิให้ทรายลงในอ่างใหญ่...”

แนวคิดทั่วไปเกี่ยวกับฝายต้นน้ำลำธาร

การพัฒนาแหล่งน้ำ โดยการจัดทำฝายต้นน้ำลำธาร เป็นการพัฒนาแหล่งน้ำ ในบริเวณพื้นที่ต้นน้ำลำธารด้วยการชะลอความเร็วของกระแสน้ำที่ไหล ด้วยวิธีการเก็บน้ำไว้ตาม ลำห้วยธรรมชาติเป็นตอนๆ เพื่อที่น้ำจะได้มีโอกาสไหลซึมลงไปเก็บสะสมอยู่ในดินให้มากที่สุดตามร่องน้ำและลำธารต่างๆ ในบริเวณพื้นที่ต้นน้ำลำธารควรพิจารณาสร้างฝายปิดกั้นร่องน้ำและ ลำธารเป็นระยะๆ เพื่อใช้ทดและเก็บน้ำที่ไหลบ่าลงมาไว้ในลำน้ำคล้ายกับอ่างขนาดเล็ก ให้กระจายอยู่ทั่วไปตามบริเวณพื้นที่ต้นน้ำลำธาร

ฝายต้นน้ำลำธาร ส่วนใหญ่จะมีขนาดความสูงไม่มากนัก มีรูปร่างคล้ายสี่เหลี่ยมคางหมู มีส่วนลาดเทของอาคารทรงด้านท้ายน้ำแบบราบกว่า ส่วนลาดเททางด้านเหนือน้ำ ฝายที่สร้างขึ้นใน แต่ละท้องถิ่น อาจมีความมั่นคงแข็งแรง และมีอายุการใช้งานได้มากน้อยแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับวัสดุที่ใช้ในการก่อสร้างฝายที่ราษฎรสร้างขึ้นในภาคเหนือ บางแห่งจะมีอายุการใช้งานได้ไม่มากนักเพราะใช้วัสดุราคาถูกและหาได้ง่ายในท้องถิ่น เช่น กิ่งไม้ ใบไม้ ไม้ไผ่ เสาไม้ ทราชและกรวด เป็นต้น การวางเสา ไม้ต่อกันยาวตามลำน้ำให้เป็นแถวๆ ตลอดความกว้างของลำน้ำแล้ว สลับกันวางตามลำน้ำเป็นแถวๆ เป็นคอกสูงลึก ลดหลั่นกันเป็นรูปฝายตามที่ต้องการ ทั้งหินขนาดต่างๆ พร้อมทั้งกรวดทรายลงไปในคอกจนเต็ม ทำให้ฝายแบบนี้มีความแข็งแรงและมั่นคงถาวรยิ่งขึ้น ส่วนฝายที่ใช้ วัสดุที่มีความคงทนถาวรเป็น หลัก ได้แก่ หิน ซีเมนต์ คอนกรีตเสริมเหล็ก เป็นต้น จะต้องคำนวณออกแบบกำหนด สัดส่วนของฝายให้เหมาะสมกับสภาพภูมิประเทศและให้เหมาะสมกับปริมาณน้ำที่จะมีมากที่สุดที่ลำน้ำให้ผ่านไปได้โดยปลอดภัย ต้องก่อสร้างให้ถูกวิธี และประณีตที่สุด

นอกจากนี้ความสำคัญของฝายต้นน้ำลำธารนอกจากจะช่วยชะลอการไหลของน้ำแล้ว ฝายต้นน้ำลำธารยังมีความสำคัญในด้านอื่น ๆ อีกเช่น

1. ลดความรุนแรงของกระแสน้ำในลำห้วย
2. ช่วยลดการพังทลายของดิน
3. ช่วยลดสัมประสิทธิ์การไหลของน้ำท่า (Runoff Coefficient) ซึ่งนำไปสู่การแก้ปัญหาหน้าท่วมและน้ำแล้งในพื้นที่ตอนล่าง ซึ่งมักเป็นพื้นที่เมือง และพื้นที่เกษตรกรรมได้

ความสำคัญของการมีส่วนร่วมของชุมชน

เราสามารถที่จะกล่าวถึงประโยชน์ของการมีส่วนร่วมของประชาชน ดังต่อไปนี้

1. ทำให้ประชาชนตระหนักถึงปัญหาที่แท้จริงของชุมชน และการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาของตน
2. ทำให้ประชาชนจะได้มีโอกาสใช้ความสามารถของตนเองในรูปของความคิด การตัดสินใจ และการกระทำอย่างเต็มที่
3. ทำให้ประชาชนมีความรู้สึกในความเป็นเจ้าของในการแก้ไขปัญหาของชุมชน
4. ทำให้ประชาชนได้มีการพัฒนาไปสู่การพึ่งพาตนเองในที่สุดตามหลักของประชาธิปไตย
5. ทำให้บุคคลที่ทำงานด้านการพัฒนาได้ตระหนักถึงความศรัทธา ความเชื่อถือ และความนับถือในตัวประชาชนว่า มีความรู้และความสามารถในการแก้ไขปัญหาชุมชนของตน

ความหมายเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมของราษฎรมีความหลากหลายแตกต่างกันของสาขาวิชาที่นำไปใช้มีความหลากหลายในด้านลักษณะ รูปแบบ และวัตถุประสงค์ ดังนั้นไม่สามารถนิยามความหมายของการมีส่วนร่วมได้อย่างครอบคลุมครบถ้วน และเป็นที่ยอมรับทั่วไปได้ นักวิชาการหลายท่านได้นิยามความหมาย เช่น

คูสิต เวชกิจ (2535: 204) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ กระบวนการที่เปิดโอกาสให้ประชาชนในท้องถิ่นมีความร่วมมือ การประสานงานและความรับผิดชอบการพัฒนาท้องถิ่นให้ตรงกับความต้องการของตนเอง โดยได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

มนตรี กรรพุมมาลย์ (2539: 25 – 26) กล่าวว่า เป้าหมายของการพัฒนาชนบท ก็คือ การพัฒนามนุษย์ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น 4 ระดับได้แก่

1. ความจำเป็นพื้นฐาน เป็นการขจัดความยากจนและภาวะว่างงานเพื่อให้มีรายได้ขั้นต่ำ และบริการทางสังคม โดยการมีงานทำและประชาชนเข้ามีส่วนร่วมในกิจกรรมนั้น
2. สภาพทางเศรษฐกิจสังคม มีการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจสังคมมากขึ้น มีการเพิ่มผลผลิตและการสร้างงาน มีการพัฒนาจิตสำนึกของประชาชนให้มากขึ้น

3. สภาพทางสังคมการเมือง สังคมเกิดความเสมอภาค มีการกระจายความยุติธรรม ความเป็นธรรมทางสังคม มีการกระจายรายได้และทรัพย์สิน มีระบบการเมืองแบบประชาธิปไตย

4. วัฒนธรรม/การพัฒนาทุกด้าน มีการพัฒนาศักยภาพและความคิดสร้างสรรค์ของมนุษย์อย่างเต็มที่

เพื่อบรรลุเป้าหมายการพัฒนาดังกล่าว การพัฒนาชนบทจะต้องมีวัตถุประสงค์ 7 ประการดังนี้

1. มีการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตและการเจริญเติบโตของรายได้ประชาชน การเติบโตทางเศรษฐกิจก็ยังคงเป็นสิ่งจำเป็นอยู่

2. มีความเสมอภาคในการกระจายผลประโยชน์ของการพัฒนา จุดเน้นไม่ใช่อยู่ที่การกระจายความร่ำรวย แต่เป็นการกระจายความเป็นธรรมในโอกาส อันเป็นกลวิธีที่สำคัญซึ่งเป็นฐานของการพัฒนา

3. มีบริการความจำเป็นขั้นพื้นฐานแก่คนทุกคน ให้คนยากจนมีโอกาสได้รับความจำเป็นขั้นพื้นฐาน

4. มีการจ้างงาน เป็นทั้งวิธีการและเป้าหมายมีงานทำ ก่อให้เกิดรายได้ซึ่งจะบรรลุความจำเป็นขั้นพื้นฐานได้

5. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา เป็นทั้งวิธีการและเป้าหมายการพัฒนา ประชาชนจะต้องมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ กำหนดปัญหา วางแผนงาน โครงการและดำเนินงานตามแผนงาน โครงการ รวมทั้งการติดตามและประเมิน

6. การพึ่งตนเองหรือการเจริญเติบโตของการพัฒนาต่อไปได้ด้วยตนเอง มนุษย์สามารถพึ่งตนเองได้และเข้าถึงทรัพยากร รวมทั้งควบคุมทรัพยากรได้อย่างมีคุณภาพ

7. การรักษาสมดุลของสภาพแวดล้อม การพัฒนาจะเน้นการใช้ประโยชน์และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างถูกต้อง เป็นกลวิธีและเป้าหมายที่ปรารถนาของการพัฒนาต่อไปในอนาคต

มนตรี กรรพุมมาลย์ (2539: 29) กล่าวว่า การพัฒนาชุมชน คือกระบวนการที่มีขึ้นเพื่อปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ของชุมชนโดยอาศัยการมีส่วนร่วมและความคิดริเริ่มจากชุมชน

หลักการดำเนินงานพัฒนาชุมชนที่สำคัญมี 6 ประการได้แก่

1. การช่วยตนเอง
2. การให้ประชาชนมีส่วนร่วม
3. การใช้ประชาธิปไตยเป็นแนวทางดำเนินงาน
4. การใช้ประโยชน์จากผู้นำชุมชน
5. การทำความเข้าใจวัฒนธรรมชุมชน
6. การติดตามและประเมินผล

พัฒนาชุมชนที่สำคัญ จึงเน้นการจัดองค์กรชุมชน การให้การศึกษาชุมชน และการเปลี่ยนแปลงชุมชน โดยมีพัฒนากรเป็นเจ้าหน้าที่อเนกประสงค์ระดับหมู่บ้าน/ตำบลและปฏิบัติงานร่วมกับผู้นำชุมชน และชาวบ้าน เพื่อกระตุ้นให้ชาวบ้านระบุนิยามหาความต้องการ และระดมชาวบ้านให้มีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนา โดยรัฐจะเป็นผู้สนับสนุนในส่วนที่เกินขีดความสามารถของชาวบ้าน และมีจุดมุ่งหมายให้ชาวบ้านสามารถพึ่งตนเองได้ในที่สุด

สาระในรัฐธรรมนูญเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนรัฐธรรมนูญ ปี 2550 ได้กล่าวถึงประเด็นข้างต้นไว้ใน

มาตรา 87 แนวนโยบายด้านการมีส่วนร่วมของประชาชน กำหนดว่ารัฐต้องดำเนินการส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายและวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในระดับชาติและระดับท้องถิ่น การตัดสินใจทางการเมือง การวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม รวมทั้งการจัดทำบริการสาธารณะ การตรวจสอบการใช้อำนาจของรัฐทุกระดับ ในรูปแบบองค์วิชาชีพหรือตามสาขาอาชีพ และการดำเนินการรวมกลุ่มของประชาชนทุกรูปแบบเพื่อ แสดงความคิดเห็นและต้องการของชุมชน ในการดำเนินการกิจกรรมสาธารณะของชุมชน

ถวิลวดี บุรีกุล (2548: 2 – 3) กล่าวว่ากระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นกระบวนการสื่อสารสองทางที่มีเป้าหมายโดยรวมเพื่อที่จะให้เกิดการตัดสินใจที่ดีขึ้นและได้รับการสนับสนุน ซึ่งเป้าหมายของกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน ก็คือทำให้ข้อมูลต่อสาธารณชน และให้สาธารณชนแสดงความคิดเห็นต่อโครงการที่นำเสนอหรือนโยบายรัฐ และมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาเพื่อหาทางออกที่ดีที่สุดสำหรับทุกๆ การมีส่วนร่วมของประชาชนยังจัดเป็นรูปแบบหนึ่งของแนวความคิดในการกระจายอำนาจส่วนกลางมาสู่ส่วนท้องถิ่น เพราะประชาชนในท้องถิ่น คือผู้ที่รู้ปัญหาและความต้องการของท้องถิ่นตนเองดีกว่าผู้อื่นการมีส่วนร่วมของประชาชนจึงเป็นการ

เปิดกว้างในความคิดเห็น โดยการสื่อสารสองทางในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับประชาชน ซึ่งในแต่ละประเด็นนั้นไม่สามารถใช้เกณฑ์ใดเกณฑ์หนึ่งมาตัดสินใจได้เหมือนกัน

จากการรวบรวมนิยามความหมายและศึกษาการให้ความหมายต่างๆ แล้วก่อให้เกิดแนวคิดของการศึกษาวิจัยครั้งนี้ว่าการมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง การเปิดโอกาสให้ประชาชนผู้มีส่วนได้เสีย แสดงความคิดเห็นขั้นตอนต่างๆ ของโครงการพัฒนา คือการมีส่วนร่วมจะเป็นกระบวนการที่จะให้ประชาชนได้รู้จักคิด ตัดสินใจและปฏิบัติกิจกรรมต่างๆ ร่วมในการรับผลประโยชน์และร่วมในการควบคุมติดตามประเมินผล เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ สามารถพัฒนาสิ่งต่างๆ ได้ด้วยตนเองและหลักการมีส่วนร่วมจะเป็นไปในรูปแบบที่ คุสิต เวชกิจได้กล่าวไว้ คือการมีส่วนร่วมของประชาชน คือ การบวนการที่เปิดโอกาสให้ประชาชนในท้องถิ่นมีความร่วมมือ การประสานงานและความรับผิดชอบ การพัฒนาท้องถิ่นให้ตรงกับความต้องการของตนเอง โดยได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

แนวคิด ทฤษฎีของการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมของราษฎรมีความแตกต่างกันขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ที่นำไปใช้มีลักษณะจำกัดเฉพาะในระบบเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองหนึ่ง ๆ เท่านั้น ได้มีนักวิชาการหลายท่านได้อธิบายแนวความคิดของการมีส่วนร่วม ดังนี้

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2527: 182) กล่าวว่า แนวความคิดเกี่ยวกับการที่ประชาชนมีส่วนร่วมในกิจการต่างๆ ของชุมชนนั้นได้บังเกิดขึ้นในชุมชนต่างๆ ทั่วโลก ทั้งซีกโลกตะวันออกและซีกโลกตะวันตก ดังจะเห็นได้จากจาริตประเพณี “ลงแขก” (Cooperative Work) ซึ่งมีการปฏิบัติในหมู่เกษตรกรทั่วโลกการที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาครอบครัว กลุ่มละแวกบ้าน ชุมชน หมู่บ้านตลอดจนสังคมนั้น ได้พัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์ในครอบครัวและในสังคมให้เจริญก้าวหน้าและผาสุกเรื่อยมา

การมีส่วนร่วมเกิดจากแนวความคิดสำคัญ 3 ประการ

1. ความสนใจและความห่วงกังวลร่วมกัน ซึ่งเกิดจากความสนใจและความห่วงกังวลส่วนบุคคลซึ่งบังเอิญพ้องต้องกัน กลายเป็นความสนใจและความห่วงกังวลร่วมกันของส่วนรวม
2. ความเดือดร้อนและความไม่พึงพอใจร่วมกัน ที่มีต่อสถานการณ์ที่เป็นอยู่นั้น ผลักดันให้พุ่งไปสู่การรวมกลุ่ม วางแผน และลงมือกระทำการร่วมกัน

3. การตกลงใจร่วมกันที่จะเปลี่ยนแปลงกลุ่มหรือชุมชนไปในทิศทางที่พึงปรารถนา การตัดสินใจร่วมกันนี้จะต้องรุนแรงมากพอที่จะให้เกิดความริเริ่มกระทำการที่สนองตอบความเห็นชอบของคนส่วนใหญ่ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมนั้น

อย่างไรก็ตาม การมีส่วนร่วมยังอาจเกิดจากแนวความคิดอื่นๆ เช่น

3.1 ความศรัทธา ที่มีต่อความเชื่อถือบุคคลสำคัญและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ เช่นการลงแขก การบำเพ็ญประโยชน์ การสร้างโบสถ์วิหาร

3.2 ความเกรงใจ ที่มีต่อบุคคลที่เคารพนับถือหรือมีเกียรติยศตำแหน่งทำให้ประชาชนเกิดความเกรงใจที่จะมีส่วนร่วมด้วยทุกๆ ที่ยังไม่มีศรัทธาหรือความเต็มใจอย่างเต็มเปี่ยมที่จะกระทำ เช่น ผู้ใหญ่ออกปากขอแรงผู้น้อยก็ช่วยแรง

3.3 อำนาจบังคับ ที่เกิดจากบุคคลที่มีอำนาจเหนือกว่า ทำให้ประชาชนถูกบีบบังคับให้มีส่วนร่วมในการกระทำต่างๆ เช่นบีบบังคับให้ทำงานเยี่ยงทาส ฯลฯ

วิรัช วิรัชนิภาวรรณ (2535: 121 – 122) ได้กล่าวว่าการมีส่วนร่วมมีแนวคิดหลักอยู่ 2 ประการ คือ แนวความคิดเกี่ยวกับประชาชน (people) และแนวความคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชน (People Participation) ในการพัฒนาชนบท

แนวความคิดเกี่ยวกับประชาชน ความหมาย คำว่าประชาชนในแง่ที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้นแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับปัญหาของความยากจนที่แต่ละประเทศหรือสังคมที่เผชิญอยู่

แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนการพัฒนาชนบทได้เกี่ยวข้องกับแนวความคิดอย่างน้อย 3 แนวคิด คือ

1. เป็นผู้บริหารหรือเป็นเจ้าหน้าที่ขององค์กรในชนบทต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับโครงการพัฒนาชนบท
 2. เป็นสมาชิกของโครงการในชนบทต่างๆ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการพัฒนาชนบท
 3. ไม่เป็นสมาชิกองค์กรในชนบทแต่เป็นผู้ที่เกี่ยวข้องกับโครงการพัฒนาชนบท
- ในฐานะที่เป็นผู้ออกแรงงาน (Labor) เป็นผู้สนับสนุนด้านวัสดุอุปกรณ์ (Contribution of Materials) เป็นผู้ให้ความช่วยเหลือด้านการเงิน (Monetary Assistance) เป็นผู้เข้าร่วม (Attendance) ในโครงการฝึกอบรมสัมมนา หรือประชุม รวมทั้งเป็นผู้รับข่าวสาร (Recipient of Information) เกี่ยวข้องกับโครงการพัฒนาชนบท

แนวความคิดที่สอง เป็นการมีส่วนร่วมผ่านกระบวนการตัดสินใจ (Through decision making process) ในโครงการพัฒนาชนบท ซึ่งประชาชนในชนบทสามารถเข้ามามีส่วนร่วมโดย

1. ผู้นำในท้องถิ่นทั้งที่มาจากผู้มีความรู้มีการศึกษา และผู้ที่มาจากการแต่งตั้ง สามารถเข้ามามีส่วนร่วมในขั้นการวางแผน โครงการพัฒนาชนบท รวมทั้งการสนับสนุนประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในขั้นดำเนินงานตามโครงการพัฒนาชนบท
2. ประชาชนบางส่วนอาจเข้ามามีส่วนในการตัดสินใจตลอดจนการคัดเลือกปัญหาและโครงการที่เหมาะสมเพื่อแก้ไขปัญหาในชนบทนั้น

แนวทางของการมีส่วนร่วม

นำชัย ทนุผล และสุนิลา ทนุผล (2532: 144) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนนั้นประกอบไปด้วยขั้นตอนต่างๆ ที่ครบกระบวนการดังนี้

1. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการระบุปัญหาและสาเหตุของปัญหา
2. การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินกิจกรรม
3. การมีส่วนร่วมในการลงทุนและปฏิบัติงาน
4. การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมิน

อาภรณ์พันธ์ (2526: 163 – 167) กล่าวว่าในการพัฒนาชุมชนประชาชนมีส่วนร่วมในการเสนอทุกขั้นตอนของกระบวนการในการพัฒนาชุมชน โดยมีส่วนร่วมออกความคิดเห็น ตัดสินใจวางแผนงาน ออกแรงงาน ออกเงิน วัสดุอุปกรณ์ ร่วมบริการวางแผนต่างๆ ในการพัฒนาชุมชน มีส่วนร่วม ตั้งแต่ขั้นตอนการกำหนดปัญหา ความต้องการ วางแผนดำเนินการและติดตามผลการดำเนินการด้วย

โดยมีรูปแบบ และลักษณะของการมีส่วนร่วมของประชาชน ดังนี้ คือ

รูปแบบการมีส่วนร่วม

1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ
2. การมีส่วนร่วมในการดำเนินการ
3. การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์
4. การมีส่วนร่วมในการควบคุมและประเมินผล

ลักษณะการมีส่วนร่วม

1. การมีส่วนร่วมเกิดจากเบื้องบนหรือเบื้องล่าง
2. แรงจูงใจให้เกิดการมีส่วนร่วม (สมัครใจหรือบังคับ)
3. ช่องทางการมีส่วนร่วม
 - โดยตรงหรือโดยอ้อม
 - ปัจเจกชนหรือกลุ่ม
 - ทางการหรือไม่เป็นทางการ

ไพรัตน์ เตชะรินทร์ (2527: 6 - 7) ได้กล่าวถึงลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาดังนี้

1. ร่วมทำการศึกษาค้นคว้าปัญหาและสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน ตลอดจนความต้องการของชุมชน
2. ร่วมคิดหาและสร้างรูปแบบและวิธีการพัฒนา เพื่อแก้ไขและลดปัญหาของชุมชน. หรือ เพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่ที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน หรือสนองความต้องการของประชาชน
3. ร่วมวางแผนนโยบายหรือแผนงานหรือโครงการหรือกิจกรรม เพื่อจัดและแก้ไข ปัญหาและสนองความต้องการของสังคม
4. ร่วมกันตัดสินใจที่เป็นประโยชน์ในการที่จะใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม
5. ร่วมจัดหรือปรับปรุงระบบบริหารงานพัฒนาให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล
6. ร่วมลงทุนในกิจกรรมในโครงการของชุมชนตามขีดความสามารถของตน
7. ร่วมติดตาม ควบคุม ประเมินผล และร่วมบำรุงรักษาโครงการและกิจกรรมที่ได้กำหนดทำไว้ โดยเอกชนและรัฐบาลให้ใช้ประโยชน์ได้ตลอดไป

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2527: 188) ได้จำแนกรูปแบบของการมีส่วนร่วมนั้น ออกเป็น 3 ประการตามลักษณะของการมีส่วนร่วมดังนี้

1. การที่ประชาชนมีส่วนร่วมโดยตรง (Direct Participation) โดยผ่านองค์กรจัดตั้งของประชาชน (Inclusive Organization) เช่นการรวมกลุ่มเยาวชนกลุ่มต่างๆ

2. การที่ประชาชนมีส่วนร่วมทางอ้อม (Indirect Participation) โดยผ่านองค์กรผู้แทนของประชาชน (Representative Organization) เช่น กรรมการของกลุ่ม หรือชุมชน กรรมการหมู่บ้าน

3. การที่ประชาชนมีส่วนร่วมโดยการเปิดโอกาสให้ (Open participation) โดยผ่านองค์กรที่ไม่ใช่ผู้แทนของประชาชน (Non-Representative Organization) เช่น สถาบันหรือหน่วยงานที่เชิญชวนหรือเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามีส่วนร่วมเมื่อไรก็ได้ทุกเวลา

การมีส่วนร่วมของประชาชนมี 3 ประการ

1. ต้องมีอิสรภาพ หมายถึง มีอิสระที่จะเข้าร่วมหรือไม่ก็ได้ การเข้าร่วมต้องเป็นไปด้วยความสมัครใจ การถูกบังคับให้ร่วมไม่ว่าจะในรูปแบบใด ไม่ถือว่าเป็นการมีส่วนร่วม
2. ต้องมีความเสมอภาค ประชาชนเข้าร่วมในกิจกรรมใดจะต้องมีสิทธิเท่าเทียมกับผู้เข้าร่วมคนอื่นๆ
3. ต้องมีความสามารถ ประชาชนหรือกลุ่มเป้าหมายจะต้องมีความสามารถพอที่จะเข้าร่วมกิจกรรมนั้นๆ หมายความว่า ในบางกิจกรรมแม้จะกำหนดว่าผู้เข้าร่วมมีเสรีภาพและเสมอภาคแต่กิจกรรมที่กำหนดไว้มีความซับซ้อนเกินความสามารถของกลุ่มเป้าหมาย

การมีส่วนร่วมของประชาชนตามรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2540

อมร รักษาศักดิ์ (2544: 421 – 422) กล่าวว่า รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 กำหนดไว้ในหมวด 5 แนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐ มาตรา 76 รัฐต้องส่งเสริมและสนับสนุนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการกำหนดนโยบาย การตัดสินใจทางการเมือง การวางแผนพัฒนาทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองอันเป็นความหมายของการที่ประชาชนเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดที่แท้จริง

การมีส่วนร่วมของประชาชนตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญมีอยู่หลายมาตรา นอกเหนือจากการมีส่วนร่วม โอกาสในการมีส่วนร่วมของประชาชนได้อีกหลายประการที่รัฐธรรมนูญฉบับก่อนๆ ไม่เคยระบุไว้ สรุปได้ว่าเป็นการมีส่วนร่วม 5 ประการที่สำคัญตามระดับ

1. ให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการรับรู้ความเป็นไปของการบริหารราชการแผ่นดิน ทั้งในฝ่ายนิติบัญญัติ ฝ่ายบริหาร และฝ่ายตุลาการมากขึ้น
2. ให้ประชาชนมีสิทธิร่วมกันคิดกับองค์กรทั้งหลายที่รัฐธรรมนูญตั้งขึ้น
3. ให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจร่วมกับองค์กรของรัฐในบางเรื่อง

4. ให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการลงมือกระทำบางสิ่งบางอย่าง ร่วมกับองค์กรของรัฐที่รัฐธรรมนุญตั้งขึ้น
5. ให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการตรวจสอบองค์กรที่ใช้อำนาจรัฐทั้งฝ่ายการเมืองและราชการประจำ

การมีส่วนร่วมของประชาชนในการบริหารและจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

วิรัช วิรัชนิภาวรรณ (2535: 120) กล่าวว่าประชาชนยากจนในชนบทเข้ามาเกี่ยวข้องกับพัฒนาชนบท มากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับปัจจัยที่สำคัญอย่างน้อย 3 ประการ ได้แก่

1. นโยบายหรือรูปแบบการพัฒนาของรัฐบาล กล่าวคือ การพัฒนาแบบเสรี (Free Development) และการพัฒนาแบบมีแผน (Planned Development) สนับสนุนประชาชนในชนบทให้เข้ามามีส่วนร่วมได้มากกว่าบังคับ (Force Development)
2. บทบาทของระบบราชการที่มีต่อการพัฒนาชนบทเมื่อใดก็ตามที่มีการรวมอำนาจในการพัฒนาไว้ที่ระบบราชการมาก ก็ย่อมทำให้การมีส่วนร่วมของประชาชนน้อยลง
3. โครงสร้างทางการเมืองและสังคมของชนบท มีส่วนสำคัญทำให้ประชาชนในชนบทเข้ามามีส่วนร่วม ในการบริหารและจัดการทรัพยากรธรรมชาติมากน้อยต่างกัน

ประชาชนในชนบทอาจเข้ามามีส่วนร่วม ตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งสิ้นสุดโครงการพัฒนาชนบท โดยเข้ามามีส่วนร่วมใน

1. การคิด (Thinking)
2. การตัดสินใจ (Decision – Making)
3. การวางแผน (Planning)
4. การลงมือปฏิบัติ (Acting)

หรือเข้ามามีส่วนร่วมใน

1. การกำหนดปัญหา (Identification Problem)
2. การวางแผน (Plan)
3. การดำเนินงาน (Implementation)
4. การประเมินผล (Evaluation)
5. การบำรุงรักษา (Maintenance)

ในอีกแง่หนึ่ง การมีส่วนร่วมของประชาชนในการบริหารและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอาจอยู่ในระดับใดระดับหนึ่ง หรือหลายระดับ ดังนี้

1. การตัดสินใจ (Decision-Making Participation)
2. การกลั่นกรอง (Screening Participation)
3. การรวบรวมข้อมูล (Data-Collecting Participation)

วิรัช วิรัชนิภาวรรณ (2535: 135) กล่าวว่า ระดับการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนในชนบทจะมีความสัมพันธ์กับระดับการให้ความช่วยเหลือของรัฐแก่ประชาชนในชนบท กล่าวคือ

1. หากประชาชนในชนบทเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบทในระดับสูง หรือประชาชนมีความพร้อมมากระดับการช่วยเหลือของรัฐที่ให้แก่ประชาชนกลุ่มนี้จะมีน้อยมากคือรัฐเพียงให้คำปรึกษาแนะนำ หรือให้ความช่วยเหลือเป็นคำปรึกษาแนะนำทางวิชาการเท่านั้น (Assistance)
2. หากประชาชนในชนบทเข้ามามีส่วนร่วมในระดับปานกลาง คือมีความพร้อมในระดับปานกลาง ระดับความช่วยเหลือของรัฐที่ให้แก่ประชาชนนี้ก็อยู่ในระดับปานกลางด้วยคือเป็นการช่วยเหลือสนับสนุนบางส่วน (Facilitation)
3. หากประชาชนในชนบทเข้ามามีส่วนร่วมในระดับต่ำ โดยประชาชนไม่มีความพร้อมหรือมีความพร้อมน้อยมาก ระดับการช่วยเหลือของรัฐที่ให้แก่ประชาชนกลุ่มนั้นก็จะมีมากคือ รัฐต้องส่งเจ้าหน้าที่เข้ามาคลุกคลีกับประชาชนในชนบท มีการกระตุ้นเร่งเร้า และให้ความช่วยเหลือส่งเสริมทุกวิถีทางอย่างครบวงจร (Promotion)

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมของชุมชน

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมพัฒนาชุมชนจนเกิดผลบรรลุตามวัตถุประสงค์ และเป้าหมายที่วางไว้ทุกประการไว้นั้น มีนักการศึกษาและนักพัฒนาหลายท่านได้อธิบายถึงปัจจัยที่ส่งผลให้ประชาชนได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนาเช่น

ปรัชญา เวชสารัชช์ (2528: 170) ได้กล่าวถึงปัจจัยสำคัญซึ่งผลักดันให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาท้องถิ่น

1. ปัจจัยสภาพแวดล้อมทั้งกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม การเมือง การปกครอง และความปลอดภัย
2. ปัจจัยผลักดันจากบุคคลอื่น โดยเฉพาะผู้นำ เช่นกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน

3. ปัจจัยที่เป็นรางวัลตอบแทน ได้แก่ ค่าตอบแทนแรงงาน เงินปันผล เป็นต้น
4. ปัจจัยภายในตัวบุคคล ได้แก่ ความคาดหวังในประโยชน์ส่วนร่วม ความรู้สึกเกรงใจไม่กล้าปฏิเสธเมื่อถูกชักชวน หรือความรู้สึกเป็นพันธะที่ต้องเข้าร่วมเพื่อให้เกิดความสามัคคี

อนุภาพ ธีรลาภ (2528: 46) ได้อธิบายว่า ปัจจัยที่มีอิทธิพลทำให้ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมในการพัฒนาเกิดจาก ปัจจัยดังต่อไปนี้

1. ความเกรงใจผู้มีสถานภาพสูง
2. ความต้องการให้เป็นกลุ่มเป็นพวก
3. ความเคารพนับถือและเชื่อในตัวผู้นำ
4. ความใกล้ชิดในเจ้าหน้าที่ของรัฐ
5. การคำนึงถึงผลประโยชน์ตอบแทนที่ตนเองได้รับ
6. การยอมรับแบบอย่างที่ดีดำเนินการอยู่แล้ว
7. ความไม่พอใจต่อสภาพแวดล้อม
8. การยอมรับในอำนาจ
9. ฐานทางเศรษฐกิจ

อคิน รพีพัฒน์ (2531: 49 – 50) ได้เสนอแนวคิดและพิจารณาถึงปัจจัยที่ประชาชนจะเข้าร่วมในกิจกรรมพัฒนา อาจเพราะเงื่อนไขดังนี้

1. เกรงใจ ถูกบังคับ หรือมีสิ่งจูงใจเฉพาะหน้า
2. เข้าใจและยอมรับวัตถุประสงค์ของการพัฒนานั้น
3. เห็นว่ากิจกรรมดังกล่าว จะก่อให้เกิดประโยชน์ระยะยาวแก่ตนเองและชุมชน

วิรัช วิรัชนิภาวรรณ (2535: 122) ได้สรุปปัจจัยที่ทำให้ประชาชนจะเข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบทมากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับปัจจัยอย่างน้อย 2 ประการ ได้แก่

1. นโยบายหรือรูปแบบการพัฒนาของรัฐบาล กล่าวคือ การพัฒนาแบบเสรี (Free Development) และการพัฒนาแบบมีแผน (Planned Development) สนับสนุนให้ประชาชนในชนบทให้เข้ามีส่วนร่วมได้มากกว่าแบบบังคับ (Force development)

2. โครงสร้างทางการเมืองและสังคมของชาวชนบท โครงสร้างดังกล่าวนี้มีส่วนสำคัญทำให้ประชาชนในชนบทเข้ามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรมากน้อยแตกต่างกัน เช่น โครงสร้างทางการเมืองในสังคมชนบทที่สนับสนุนการปกครองระบบประชาธิปไตย หรือ

สร้างสังคมที่เป็นเจ้าขุนมูลนาย หรือ โครงสร้างที่สนับสนุนความเชื่อในเรื่องของกรรม ย่อมไม่เอื้ออำนวยให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมเป็นต้น

ทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม (Active Participation Theory)

การมีส่วนร่วมในบางสถานการณ์เกิดขึ้น ได้จากการเปลี่ยนแปลงทัศนคติและการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ซึ่งมาจากการรับประสบการณ์จากการเรียนรู้ จะทำให้เห็นว่าทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีการเรียนรู้ ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ และทฤษฎีบุคลิกภาพ (สนธยา พลศรี, 2533: 163)

งานวิจัยของ Lewis (อ้างใน สนธยา พลศรี, 2533: 163) ที่ทำการวิจัยเปรียบเทียบเกี่ยวกับประสบการณ์การเรียนรู้ 2 อย่าง คือ การอภิปรายกลุ่ม และการบรรยายมีผลวิจัย ดังนี้

ตาราง 1 เปรียบเทียบการเรียนรู้โดยการอภิปรายกลุ่มและการบรรยาย

การอภิปรายกลุ่ม	การบรรยาย
- สมาชิกมีส่วนร่วมมาก ทุกคนมีโอกาสแสดงความคิดเห็น	- ผู้ฟังไม่มีส่วนร่วมในกลุ่ม
- สมาชิกมีความพยายามที่จะทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง	- ผู้ฟังมีความรู้สึกผูกมัดว่าจะต้องทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง
- มีผลต่อองค์ประกอบของทัศนคติทั้งด้านพุทธิปัญญา และพฤติกรรมด้วย	- ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติของบุคคลในส่วนพุทธิปัญญาเท่านั้น

จะเห็นได้ว่ากิจกรรมที่เปิดโอกาสให้บุคคลมีส่วนร่วมจะทำให้เกิดทัศนคติและพฤติกรรมที่มีประสิทธิภาพกว่า

แนวคิดและทฤษฎีการมีส่วนร่วม

สถาบันวิจัยเพื่อพัฒนาประเทศไทย (2543) กล่าวถึงกระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมควรมีลักษณะดังนี้

1. การเรียนรู้ที่สร้างจิตสำนึกทางอุดมการณ์ สำนึกของคุณค่า ศักดิ์ศรีของมนุษย์ และพลังของการรวมกลุ่มพลังชุมชน
2. การเรียนรู้แบบองค์รวมเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน
3. การเรียนรู้ที่ประสานระหว่างการเรียนรู้เชิงประจักษ์ร่วมกับทฤษฎี
4. การเรียนรู้ตรงจากการเห็นของจริงหรือการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ตรง
5. ให้ผู้เข้าร่วมการเรียนรู้เป็นหัวใจสำคัญของการเรียนรู้
6. เน้นกระบวนการมากกว่าเนื้อหา
7. กระบวนการเรียนรู้ที่ต่อเนื่อง
8. เน้นการสร้างบรรยากาศการเรียนรู้แบบไม่เป็นทางการ
9. จัดวางความสัมพันธ์ที่เสมอภาคเท่าเทียมกัน

ทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของประชาชน

1. ทฤษฎีที่ทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนา

1.1 ทฤษฎีที่เกี่ยกล่อมมวลชน (Mass Persuasion) เป็นการใช้คำพูดหรือการเขียนเพื่อให้เกิดความเชื่อถือ โดยต้องอาศัยหลักพฤติกรรมมนุษย์ สัญชาติญาณ คำนึงถึงการศึกษา อบรมและความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมรอบตัวสิ่งที่จะต้องคำนึงในการเกี่ยกล่อมให้ได้ผลดี

1. สร้างความเข้าใจ
2. สร้างความศรัทธา
3. สร้างความแจ่มแจ้งในเรื่องที่เกี่ยกล่อม
4. เหมาะกับบุคคล
5. เหมาะกับเวลา
6. เหมาะกับสถานที่
7. ยึดหลักความต้องการของคน
8. ความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติ
9. ผลของการเกี่ยกล่อม

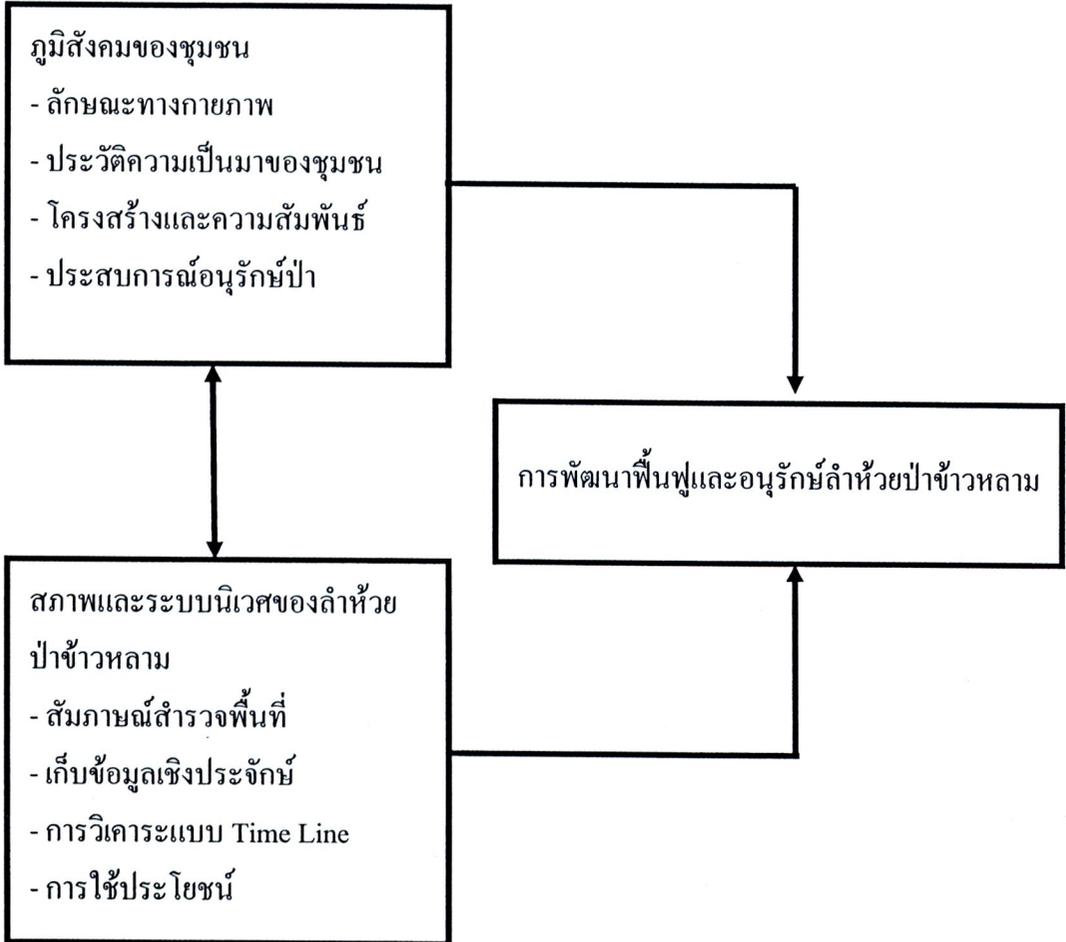
1.2 ทฤษฎีการระดมสร้างขวัญของคนในชาติ (National Morale Theory) มนุษย์มีความต้องการทั้งทางกายและทางใจ การสร้างขวัญแก่ผู้ทำงานให้เกิดสำนึกในการรับผิดชอบต่องานและต่อส่วนรวม ทำให้ประสิทธิภาพของงานมีมากขึ้น

1.3 ทฤษฎีการสร้างผู้นำ (Leadership Theory) ทฤษฎีการสร้างผู้นำเป็นการจูงใจให้ประชาชนทำงานด้วยความเต็มใจ เพื่อบรรลุเป้าหมายและวัตถุประสงค์ร่วมกันทำให้เกิดการร่วมมือปฏิบัติงาน งานมีคุณภาพ มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ และร่วมกันรับผิดชอบ

1.4 ทฤษฎีการใช้วิธีและระบบทางการบริหาร (Administrative Method Theory) เป็นการใช้กฎหมาย และระเบียบแบบแผนเป็นเครื่องมือในการดำเนินการ การใช้ระบบบริหารแบบกระจายอำนาจเป็นแนวทางการพัฒนาที่มุ่งให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายและตัดสินใจ (สนธยา พลศรี, 2533: 156)

การศึกษาหาข้อมูลของชุมชน และสำรวจพื้นที่ การแสดงความคิดเห็น เป็นแนวทางของการสร้างโอกาสให้กับชุมชน เข้ามาจัดการชุมชนด้วยชุมชนเอง ทำให้ได้รู้ถึงจุดอ่อน จุดแข็งวิกฤตและโอกาส เพื่อหาวิธีที่จะเข้ามาดำเนินการในรูปแบบใดที่จะเหมาะสมกับชุมชน กิจกรรมที่เกิดขึ้นสามารถตอบสนองความต้องการของชุมชนได้และมีผลประโยชน์ที่ยั่งยืนและมีความสุข การศึกษาแนวคิดทฤษฎีต่างๆ ผู้วิจัยได้กำหนดแนวคิดเพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาดังนี้

กรอบแนวคิดการวิจัย

ภาพ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย